

Euskal hiztegi analogikoari buruz

Euskera, 18 zk., 1973

Arrunteko hiztegiak alfabetako antolamenduaz izan ohi dira moldatuta. Analogiko hiztegietan, ordea, azaltzen dituzten konzetoen arauaz ordenatzen dira hitzak.

Zailtasuna oso ezberdina da, noski, bi kasu hoietan. Ortografia, alde aurretik jarririk egonez gero, alfabetako antolamendua ezartzea oso erreza izaten da, hitz lerrokada, multzo mugatu eta ordenatu bat dalako. Alegia, hitz bakoitzak beste hitz urrengo bat dauka bakarrik, haren letraen ordenaren arauaz. Beraz ordena zerbait objetiboa da, eta guziz jakina.

Analogiko harremanak berriz, ez dira, ez mugatuak, ez ordenatuak. Ez eta ordenagarriak ez dira ere, konta ezinezko analogien munduan ez bait da posible moldatze bat egitea.

Hiztegi analogiko bat, nahiko konbenzionala ta subjeliboa izan behar da, ezin bestez.

Analogiko sailak

Analogiko hiztegi batean, hitzak, sailtan agertzen dira kidekaturik. Sail bakoitzean, konzeto edo idea baten inguruan dabilzan hitzak arkitzen dira.

Hitz buruak

Sail bat itxuratzeke eta izendatzeko, sail bertan hitz bat hautatzen da. Hautatze hau konbenzionala da ere, eta subjeliboa. Hitz hauek, sailak itxuratzeke hautatuak, *hitz buruak* deitzen ditugu. Letra handiekin idatziko ditugu gehienguan. UTZI, AHAIDETASUN, ETXEGINTZA... hitz buruak izango lirake gure analogiko hiztegiaren, esatebaterako. *Casares* jaunaren hiztegiaren honelako 2.400 hitz daude, inguru. *Larousse* Ideologikoan, lau mila. Sail bakoitzari hitz buru bat dagokiolako, eta hitz buru bakoitzari, sail bat, *Casares* Hiztegiaren 2.400 sail

direla esan dezakegu, eta Larousse Analogikoan, 4.000. Hitz buruak lehenengo letra txikiekin itxuratzen ba ditugu, *a, b, c*, etabar, eta dagokien sailak, letra handiekin *A, B, C...* bi multzoen bitarteko bihiekiez bat dala esan diteke. Hitz bat sail jakin bati dagokiola adiarazteko, ε sinboloa erabiliko dugu. Adibidez.

‘larga’ ε UTZI
‘odol’ ε GORPUTZ
‘odol’ ε AHAIDETASUNA
‘utzi’ ε UTZI

Ikusten denez hitz bat sail bati baino gehiagori ahal dagokio (‘odol’ hitza bi sailei dagokie, exenploan). Bestaldetik $a \varepsilon A$ egokiera beti betetzen da (hau da, *a* guzitarako).

Analogia

Bi hitz analogikoak direla esango dugu, biak sail batean bertan agertzen diranean. Erlazio hau, \sim sinbolokina azalduko dugu. Batzutan parentesisen artean sail honen izena jartzen da, beste batzutan ez. Adibidez

‘ezpain’ \sim ‘hortz’ (AHO)
‘lore’ \sim ‘horri’ (BELARKI)
‘esku’ \sim ‘menpeko’ (GIZARREMAN)
‘ardo’ \sim ‘meza’ (LITURGIA)
‘idatzi’ \sim ‘ikasle’ (IKASTOLA)
‘aditz’ \sim ‘izen’ (GRAMATIKA)
‘laketu’ \sim ‘gozo’ (ATSEGIN)
‘apaiz’ \sim ‘ordenak hartu’ (APAIZTASUN)
‘aita’ \sim ‘apaiz’ (APAIZTASUN)

Ikusten ahal denez, analogi guzi hoietan, letra handiekin, saila idatzi dugu. Kasu hauetan sailari modulo edo molde izena eman ahal zaio. Adibidez

‘ezpai’ \sim ‘hortz’ (mol. AHO)

Beste askotan moldea ez dugu jarriko. Adibidez

‘azkar’ \sim ‘trebe’
‘sendotu’ \sim ‘gaitz’
‘izar’ \sim ‘dizdiratu’

Erlazio hauetan, nahiz ta moldea ez agertu, bera esistitzen dala ematen da beti.

Notazio eta sinbolo batzuk

Nere ustez, analogiari, teoria izena ezartzen ahal zaio, teoria hitza Bourbaki-k esandako esanahiaz harturik.

Teoria honen *terminoak* honoko hauek dira:

Hitzak: Edozein letra txikiakin itxuratuko ditugu. Hitzen multzoa \mathcal{H} letra-kin azalduko dugu.

$$\mathcal{H} = \{a, b, c \dots h, i \dots x, y, z\}$$

Hitz buruak: alfabetako lehenengo letra txikiakin azalduko ditugu. Hitz bu-ruen multzoa \mathcal{B} letrakin azaldu.

$$\mathcal{B} = \{a, b, c \dots, h\}$$

Sailak: lehenengo letra handiekin azalduko ditugu eta beren multzoa, \mathcal{J} letrakin

$$\mathcal{J} = \{A, B, C, \dots, H\}$$

Logika formalaren sinboloen gainera, analogiaren \sim sinboloa erabiltzen da teoria honetan. Hona hemen teoria honen erlazio batzuk

$$\mathcal{B} \leftrightarrow \mathcal{J} \quad \mathcal{B} \subset \mathcal{H} \quad (\forall a \in \mathcal{B}) a \in A$$

$$x \sim y \text{ (mol } A) \iff x \in A \wedge y \in A$$

$$x \sim y \iff (\exists A \in \mathcal{J}) x \in A \wedge y \in A$$

$$x \sim y \text{ (mol } A) \wedge y \sim z \text{ (mol } A) \implies x \sim z \text{ (mol } A)$$

$x \sim y \wedge y \sim z \not\Rightarrow x \sim z$ Adibidez 'osaba' \sim 'odol' eta 'odol' \sim 'aho' baina 'osaba' $\not\sim$ 'aho'.

Hiztegi analogiko baten zatiak

Hiru dira, nere ustez, hiztegi ideologiko baten zatiak, baina bi lehenengoak, batean jar ditezke.

I Hitz guzien multzoa, \mathcal{H} deitu duguna, alfabetako antolamenduz.

I' \mathcal{H} multzoa \mathcal{B} multzoan ezartzeko era, hau da, hitz bakoitzari dagozkion hitz buruak ematen dituan korrespondenzia.

II Sailak: sail bakoitzerako, hitz burua eta honen menpeko diren hitz guziak.

Alfabetako zatia

Alfabetako zatiaren eredu bat ematen dugu exenplotzat... Ezkerreko aldean, bi aldiz azpimarratuak diren hitzak, alegia, honoko marra honekin —————, hitz buruak dira berez. Adibidez, *aberri* eta *abere*. Honelakoetan, a ε A erabiltzen da, jakina.

<i>-aba</i>	AHAIDETASUN
<i>abade</i>	APAIZTASUN, KOMENTU
<i>abaila</i>	ISKILU
<i>abanta</i>	ZELATA, ZAINDU, IHIZI
<i>abantaila</i>	IRABAZI
<i>abar</i>	ZUHAITZ, BELARKI
<i>abarka</i>	OINETAKO
<i>arrabots</i>	OTS
<i>abendu</i>	EGUTEGI, LITURGIA
<i>aberats</i>	ABERATS, UGARI, DIRU
<i>abere</i>	ABERE, ABEREA, BASERRI, ANIMALIA
<i>abereak</i>	ABEREA, BASERRI
<i>aberri</i>	ABERRI, HERRI, NAZIO, GIZARTE
<i>abertzale</i>	ABERRI
<i>abestu</i>	ABESTU, MUSIKA
<i>abiada</i>	MUGITU, ASIERA, BULTZA, JOAN
<i>abiadura</i>	MUGITU, ASIERA, BULTZA, JOAN
<i>abiatu</i>	MUGITU, ASIERA, BULTZA, JOAN
<i>abil</i>	ARGI, TREBE
<i>abisa</i>	OHAR, DEI
<i>abisu</i>	OHAR, DEI
<i>abots</i>	AHO, MINTZO, OTS
<i>aburu</i>	IRITZI
<i>abuztu</i>	EGUTEGI
<i>adarailu</i>	ETXEGINTZA

<i>adar</i>	ZUHAITZ, GORPUTZ, ORTZ, EGURALDI, ISEKA
<i>adardun</i>	ANIMALIA
<i>adats</i>	ILE, BURU
<i>adi-</i>	ENTZUN, ULERTU, ERAKUTSI, SENTSU
<i>adiarazi</i>	ERAKUTSI
<i>adiarazle</i>	HIZKUNTZA, ITZULI
<i>adiarazpen</i>	IGARRI
<i>adigaitz</i>	ULERTU
<i>adigarri</i>	ULERTU
<i>adigogor</i>	ULERTU
<i>adikintza</i>	ULERTU, SENTSU, ZENTZU
<i>adimen, adimendu</i>	ZENTZU
<i>aditu</i>	ULERTU; JAKIN, SENTSU, ZENTZU
<i>adin</i>	ADIN, GAZTERI, HAURZARO, GAZTARO, ZAHARARO
<i>adio</i>	AGURTU
<i>adiskide</i>	ADISKIDE, LEIALTASUN, ETXEKO, URKO
<i>aditu</i>	ULERTU, JAKIN, SENTSU, ZENTZU
<i>aditz</i>	ADITZ, GRAMATIKA, HIZKUNTZA

Bigarren zatiaren exenplo bat

Eredutzat AHAIDETASUN saila hartu dugu. Exenplo bat da, besterik ez. Osaturik ez dago, eta gauza batzuk gaizki izango dira, dudarik ez, baina exenplotzat balio du. Hitz marratuak, buruak dira beren alde.

AHAIDETASUN

ahaide	ahaide urko	gurasoak
senide	ahaide urbil	<i>aita</i>
urko	ahaidexka	<i>ama</i>
odol	ahaidekutsu	<i>asabak</i> (arbasoak)
jende	<i>odolezko ahaide</i>	aurrekoak
<i>etxe</i>	<i>ezkontz ahaide</i>	aitzinekoak
ahaideak	-orde	<i>osaba</i>
senideak	<i>gurasorde</i>	
etxe	semetzatu	<i>ondokoak</i>
ahaideri	alabatzatu	seme-alabak

<i>familia</i>	sasiko	<i>anai-arrebak</i>
egoki	<i>bort</i>	
jendaki	sasikotasun	<i>ezkontza</i>
ahaidetasun	bortasun	ezkondu
senidetasun	mail	ahaidetu
ahaidego	ahaide mail	senar
belaun	zuzen	emazte
leinu	zehar	
gizaldi	aitaren errotik	primantza
sorterro	amaren errotik	maiorazgo
iturri	sortzez	lehentasun
etorki	sorterri	lehen seme
enda	jaioterri	<i>ondore</i>
jendaia	jatorri-	
<i>tribu</i>	jatorriko	
<i>arraza</i>	jatorrizko	

Hiztegi analogikoa egitearen abantailak

- 1) Euskal idazle, izlari eta pentsazaileentzako oso tresna egokia izango da.
- 2) Analogiko hiztegiaren egitean, hitz askoren forma eta ortografia tinkatuko dira, bidenabar.
- 3) Lan hau egiteko, hitz bakoitza ondo aztertu beharko da. Beraz hiztegi analogikoa, euskerazko euskal hiztegi nagusia egiteko lehenengo pausoa izanen da.